

Allikad

Fon - Petroskoi Keele, Kirjanduse ja Ajaloo Instituudi fonoteek. Esimene number tähistab kasseti järjekorranumbrit, teine on pala number.

Kirjandus

1. Lavonen, N. O gruppovom ispolnenii karelskih svadebnõh prõtšitanii: Zаметki sobiratelja. In: Folkloristika Karelii. Petrozavodsk, 1987, s 91-100; Lavonen N. Kies-tingin karjalaisten vanhauskoisuus. In: Punalippu, 1988, nr 7, s 113-118; Lavonen, N. Kies-tingin laulut ja laulajat. In: Hakamies, P. (toim) Runo, alue, merkitys. Joensuu, 1990, s 29-56.
2. Pesennõi folklor Kestengskih karel. (Podg Lavonen, N.) Petrozavodsk, 1989.
3. Honko, L. Kertomuserinteen tutkimustavat ja niiden tulevaisuus. In: Kalevala-seuran vuosikirja, nr 60, s 18-38.
4. Juvelius, J. W. Muistoja Pohjoisen Venäjän Karjalan muinaisuudesta. Helsinki, 1888.
5. Haavio, M. Viimeiset runolaulajat. Helsinki, 1943.
6. Gorbovski, A. V krugе vetšnogo vozvraštšeniija? Podpisnaja nautšno-populjarnaja serija "Znak voprosa." Moskva, 1989, nr 14.
7. Op cit.
8. Haavio, M. Suomalaisen muinaisrunouden maailma. Helsinki, 1936.
9. Pentikäinen, J. Marina Takalon uskonto. Helsinki, 1971.
10. Vt viide 8, Haavio, 1936.
11. SKVR - Suomen kansan vanhat runot. Helsinki, 1908-1948.
12. Kirkinen, H. Karjala idän kulttuuripiirissä. Helsinki, 1963.
13. Vt viide 8, Haavio, 1936.
14. Lavonen, N. Pesennaja traditsija Kestengskih karel i jejo nositeli. In: Folkloristika Karelii. Petrozavodsk, 1989, s 21-48; Pesennõi folklor Kestengskih karel. (Podg Lavonen, N.) Petrozavodsk, 1989; Lavonen, N. Kies-tingin karjalaisten vanhauskoisuus. In: Punalippu, 1988, nr 7, s 113-118.
15. Vt viide 11.

KEVADSUVISED PALVUSPÜHAD GERŠÕD VARKLET — BODJA KÜLAS

Serafima Lebedeva. Udmurtia, Iževsk

Käesoleva artikli aluseks on aastatel 1988-1989 Udmurdi Koduloomuuseumi ja Eesti Rahva Muuseumi ühisekspeditsioonidel Varklet-Bodja külas (Tatari

Vabariigi Agrõzi rajoonis) kogutud materjal. Varklet-Bodja asub Agrõzi rajooni loodeosas Iži harujõe Varkleti ääres 45 km kaugusel rajoonikeskusest ja 75 km kaugusel Udmurdi Vabariigi pealinnast Iževskist. Külas on 92 elamut ja 372 elanikku, neist 104 on kooli- või eelkooliealised lapsed, 63 pensionärid. Külas on arstipunkt, pood, klubi ja raamatukogu, algkool ning tootmishooned ja garaaž. Külarahvas on alati olnud tihedates sidemetes Udmurtiaga, eelkõige Alnaši rajooni Kuzjebajevo, Gord Nameri, S'öd Ošmesi ja Tšumali külade ning Kijasovo rajooni Karamas-Pelga küla elanikega. Nad on aktiivsed udmurdi ajalehtede ja ajakirjade tellijad - 1989. aastal oli tellitud 42 eksemplari ajalehte "Sovetskaja Udmurtija", 29 eksemplari ajakirja "Keneš" ja 17 eksemplari lasteajakirja "Kizili". Üleliidulistest väljaannetest oli tellitud ajalehti "Komsomolskaja Pravda" ja "Selskaja Žizn", ajakirjadest "Krestjanka", "Zdorovie", "Priusadebnoje Hožjaistvo" ja "Za Ruljom".

Anna Mihhailova (s 1904) andmetel on Varklet-Bodja üle 300 aasta vana. Küla on asutatud Bodja sugukonna inimeste poolt, kes tulid Varkleti jõe äärsete tatarlaste sekka elama Malaja Purga külast, et pääseda ristiusustamisest. Nad arvasid, et tegid hea valiku: nii mets kui ka jõgi ja lisaks veel tatarlaste kingitud ülesharitud põllud - kõik eluks vajalik oli olemas. Oma uute valduste kõige kõrgemalt künkalt võisid nad isegi Purga põlde näha. Uut kodu hakati nimetama *šor busō* (keskmine põld). Esimesteks ümberasujateks oli kuus peret. Anna Mihhailova esivanematest olid nende hulgas Babōš koos oma poja Abōšiga. Abōš elas 80 aastaseks. Tema järeltulijad olid Nijaz, Paul ja Pauli poeg Salihh. Anna Mihhailova on Salihhi noorim tütar.

Varklet-Bodja elanikud on koos tähistanud ja tähistavad praegugi järgmisi pühi: kevadpühad - vastlad (*vōi*), lihavõtted (*akaška, bōdd'z'ōm nunal*); suvepühad - suvisted (*geršōd*), peetripäev (*kuarsur*); sügispühad - pokrov (*kis'ton*) ja 19. detsembril talvine nigulapäev (*Nikola juon dōr*).¹

Küla lähedal on alles vanad ohvritoomiskohad. Ohvrihiies *lud* viidi läbi sügisesi palvusi-ohvritoomisi. Kurjadele jumalustele² ohverdati seal hanesid küla meessoost elanike osavõtul. Hiies pole 20 aastat enam palvusi peetud, kuid ebausklik hirm selle paiga ees on jäänud - naised kardavad tänini hiiest mööda käia, keegi ei kõnni hiiepuude all, kus lebavad nüüdseks pehkinud pingid. *Akaška*-nimelises metsatukas keedetakse tänini lihavõtte ajal rituaalset putru, et tähistada tütarlaste täisealiseks saamist. Metsatukk *jōrpōd s'oton intō* on surnud vanematele ohverdamiseks.³ Surnute mälestamiseks *kujas'kon* toimuvad kahes eri paigas.⁴ Veel on küla lähedal lagendik palvusteks *ju vōs'* (palvus taliviljapõllu ääres)⁵ ja lagendik kevadsuvisteks palvuspühadeks *geršōd*. Külas on ka sugukonna palvekoda *bōdd'z'ōm kual*, kus palvetati kuni 1975. aastani vastlate ja lihavõtte ajal ning nigulapäeval. Viimane palvekoja ohvripapp oli Pisleg Jakovlev (s 1901), kes kõiki palvusi saatis kandlemänguga.

Praegu on kannel hoiul tema poja G. Pislegovi (s 1933)⁶ käes, pühamu hooldajaks on J. Petrov (s 1919). Kõik rituaalsed esemed - käterätid, toidunõud ja pühaseriul⁷ on alles, kuna inimesed arvavad, et neid ei tohi ära viia, vaid need peavad kõdunema ühes palvekojaga.

Igal aastal pärast kevadiste põllutööde lõpetamisele pühendatud kolhoosi-pühi *sabantui* peetakse Varklet-Bodjas palvuspühi *geršõd* (adra supp). Ka need pühad märgivad kevadkülvil lõppu ning peavad kindlustama vihma, soojust ja valguse taimedele ning rahu, õnne, tervise ja heaolu külaelanikele. Palvused kestavad üheksa päeva, millest üks langeb kokku õigeusklike kolmainu-jumala pühaga. Palvuste käigus austatakse peamisi jumalusi (*Inmar, mu-kõltšin, voršud*) ja tuuakse neile ohvreid. Pühad algavad palvusega *võs' n'erge*, perekondliku palvusega, milles osalevad vaid meesliini sugulased ja mis lõpeb rituaaliga *kujas'kon* - nende mälestamisega, kes surid kodust kaugel (näiteks rindel). Palvused toimuvad sellises järjekorras: esimene päev - *võs' n'erge*; teine päev - *ju võs'* - palvus taliviljapõllu ääres; kolmas päev - *kujas'kon* - surnud sugulaste mälestamine; neljas päev - *kun'an kenere põron* (vasikaaeda sisenemine) - palutakse jumalatelt luba alustada palvusi legendikul *kun'an kener* (vasikaaed); viies päev - *tšun'õ võs'an* - varsa pühitsemine; kuues päev - *mu-kõltšin* - palvus maa looja ja kaitsja auks; seitsmes päev - *jõbõrtton* - suur kummardus *Inmarile*; kaheksas päev - *aktaš* (tatari k - *valge kivi*) - kurjadele jumalustele pühendatud palvus; üheksas päev - *kujas'kon* - palvus nende eest, kes surid võõrail mail või hukkusid sõjas.

Enne *geršõd*-pühade algust kogunesid vanemad külaelanikud arutama pühade korraldamisega seotud küsimusi, sealhulgas palvuste päevi (arvesse võttes seda, et esimene palvus legendikul *kun'an kener* ei tohi langeda kolmapäevale *vir nunal*,⁸ mida peetakse raskeks päevaks). Kõik küsimused lahendati koos ohvipappidega. Igal palvusel oli oma ohvipapp koos abilistega. Selgitati välja, kas külas on loomi müüa ning otsustati, kes ja millal ostab ohvriloomad. Samal ajal valmistus külarahvas palvuseks. Täiskasvanud ei pruukinud alkoholi nädal või rohkemgi enne palvust (pühade ajal joodi veidi viina või puskarit vaid surnute mälestamisel). Enne iga palvust käidi saunas, pandi valmis kruubid rituaalse pudru jaoks ja jahu värsket leiva küpsetamiseks. Kõik rituaalsed toidud nii kodus kui palvuspaias keedeti puhta veega *tõrvu*, mis oli toodud vahetult enne keetmist. Tänapäeval võetakse vett veevärgist. Järgnevalt esitan kõigi palvuspäevade lühikese kirjelduse.

Perekondlik palvus *võs' n'erge* toimub õhtul, rituaalsed toidud - puder, pärimaignast pannkoogid *taban'*, munakook *kuregpus taban'* ja keedetud munad - valmistatakse päeval. Lisaks kohustuslikele toitudele võib süüa ka muid toite. Kõigepealt kogunevad sugulased sellesse majja, millest arvavad ennast põlvnevat, pärast külastatakse järjekorras kõiki sugulasi. Palvust juhhib mees, on

säilinud ka spetsiaalne palvuslaul *vös' n' erge gur*. Palvus *ju vös'* toimus vanasti taliviljapõllu ääres. Kuni neljakümnendate aastateni muutus palvuspaiga asukoht vastavalt külvikorrale. Pärast talumajapidamiste kollektiviseerimist määrasid vanemad palvuspaigaks aasa kolhoosi mesila lähedal, kuid peagi muudeti see karjamaaks. Siis otsustati palvuspaik üle viia mesila territooriumile.⁹ Mitu aastat on Nikolai Ivanov (s 1931) olnud palvuse läbiviijaks. Sel palvusel loomi ei ohverdata.

Viiel päeval toimuvad palvused legendikul *kun'an kener*. Külaelanikud austavad seda paika, muul ajal ei käi seal keegi, heina ei niideta, puid ei kärbita ega langetata, prügi maha ei loobita. Palvuste ajal on suitsetamine legendikul keelatud, kes tahab suitsu teha, peab eemale minema. Külanõored mängivad ja laulavad teisel legendikul. Palvuspaika minnes kummardatakse kolm korda ida suunas, pärast palvust lahkumisel keerutatakse ennast üks kord päripäeva. Huvitav on muistend selle legendiku palvuspaigaks valimisest. Kohe pärast uude kohta elamaasumist pöördusid vanemad inimesed ennustaja *tuno* poole palvega leida neile palvuspaik. *Tuno* käskis tuua ratsastamata varsa, istus selle selga ja kappas lakast kinni hoides minema. Ta ratsutas kaua, peatus siis ja käskis lõkke süüdata. Siis heitis ta tulle ja põles tuhaks. Kui ta tuhast tõusis, oli ta vigastamata, kuid ta valgetele rõivastele olid jäänud plekid. *Tuno* ratsutas edasi, lasi uue lõkke süüdata, heitis ennast uuesti tulle ja tõusis uuesti tuhast. See kestis seni, kuni leidis paik, kus ta tõusis tuhast täiesti puhtana.

Legendiku servas kasvavad umbes sada aastat tagasi istutatud kased, mille oksid kasutatakse rituaalidel. Kuni selle sajandi viiekümnendate aastateni oli legendik kariloomade eest taraga piiratud, siit ka nimetus *kun'an kener*. Legendiku ida- ja lääneküljel olid jalgvärvad. Iga talu vastutas kindla taraosa seisukorra eest. Praegu tara pole, kuid see loodetakse uuesti püstitada. Esimesed kolm palvust toimuvad legendiku keskosas (iga päev on rituaalse tule jaoks eri koht), neljas palvus on legendiku kaguosas ja viies palvus selle kirdeosas. Enne iga palvust seavad ohvripapid ühes abilistega palvuspaiga korda. Paremale poole (naiste poolele) pannakse pikk pink, mis on tehtud juurtega puutüvest viiekümnendate aastate algul. Vasakule poole (meeste poolele) pannakse kaks lühemat pinki ja rituaalne laud. Viimane kaetakse kaseokstega, mille peale pannakse spetsiaalne valge laudlina. Ka maha tehakse kaseokstest sümboolne laud. Tuleaseme kohale kasepuust postidele asetatakse kaseoksast põikpuu. See konstruktsioon sümboliseerib jumaluste värvat. Paigaldatakse riiul *võle mõtšem*, millele ohvripapp hiljem asetab pühitsetud leiba ja putru. Vahepeal varuvad ohvripapi abilised lõkkepuid, valmistavad ette rituaalse inventari (katlad jm), toovad puhast vett *tõrvu* ning joogivett. Umbes keskpäeva paiku hakkab saabuma külarahvas rituaalsete kompsudega. Spetsiaalse valge 70 x 90 cm laudlina (*vös'as'kon džökkõšet*) sisse on keeratud kauss kruupe pudru jaoks,

taldrik rituaalse leivaga ja võitoos. Kõik need asjad on kasutusel vaid palvuste ajal. Pärast pestakse laudlina puhtaks, nõud pakitakse sisse ja pannakse ära kuni järgmise aastani. Surnute mälestamisel aga kasutatakse harilikke nõusid. Igaks palvuseks (va surnute mälestamiseks) küpsetatakse leiba, mille taigen tehakse puhta veega (*tõrvu*). Kui keegi ei saa ise leiba küpsetada ja toob palvusele poeleiva, peab ta seda enne puhta veega pesema. Palvusteks *jõbõrtton* ja *aktaš* küpsetatakse hapendamata taignast kooke *kuarn'an'* (leheleib). Iga tulija läheb sümboolse maha kaetud laua juurde, asetab kompsu kaseokstele, seob selle lahti, laotab laudlina okstele, võtab noa ja lõikab leivapätsist otsatüki, määrab sellele võid ja paneb selle sama laua juures olevasse rituaalsesse kaussi. Kooke pannakse ühisesse kaussi kolm. Nii toimitakse igal palvusel. Iga talu toob palvusele kausitäie kruupe pudru jaoks ja lusikad vastavalt pere-liikmete arvule. Putru keedetakse kahes katlas. Kui ühisesse kaussi on kogunenud rohkem kui viis viilu leiba, pühitseb ohvipapp ühes abilistega need ja üks leivaviil pannakse ohvriiulile *võle mõtšem*. Siis süüdatakse lõke ning pärast järgmist palvet ohverdatakse kolm viilu leiba tulle. Pärast seda pannakse leivakauss meeste poolel olevale lauale ja mehed söövad võileiba. Esimesena võtab leiba ohvipapp, siis tema abilised, siis mehed ja poisid. Naised ei tohi rituaalse laua juurde tulla, neile viiakse võileivad nende poolele. Palvuse *mu-kõltšin* ajal visatakse kolm viilu võiga leiba spetsiaalselt maahaldja jaoks kaevatud auku. Enne ohvrilooma tapmist pöördatakse looma pühitsemiseks jumalate poole. Selleks puudutatakse ohvrilooma kolm korda kaseokstega ja valatakse talle selga puhast allikavett, mispeale loom peab võpatama. Siis arvavad ohvipapid, et jumalad on ohvriga rahul. Tänapäeval ohverdatakse kõigil palvustel (va maahaldjale pühendatud palvus) valge jää, tulle visatakse ohvrilooma verd, lihakeedu leent ja putru ning ohvrilooma luud. Maahaldjale ohverdatakse must jää. Ohvriloom ostetakse külast, kusjuures hinnas lepitakse kokku alles pärast palvuste lõppu. Hind sõltub looma kaalust ja kõigub 60 ja 75 rubla vahel. Raha kogutakse kõigilt palvustel osalejatelt. 1989. aastal maksis iga talu neli rubla ohvriloomade ostmiseks. Lisaks koguvad ohvipapid palvustel *tšun'õ vös'an* (varsa pühitsemine) ja *jõbõrtton* (suur kummardus) ka annetusi. Vanasti anti sel juhul hõbemünte, tänapäeval valgest metallist münte ja paberraha. Igal juhul pestakse raha enne annetamist puhta veega ja pannakse kas spetsiaalsesse kaussi või rituaalsele lauale mitte palja käega, vaid rätiga. Annetused pühitsetakse palvega. 1989. aastal annetati sel kombel 65 rubla. Raha antakse hoiule ühe ohvipapi kätte. 1989. aastal valisid vanad külamehed raha hoidjaks *jõbõrtton*-palvuse ohvipapi A. Timbekovi (s 1934). Lisaks rahale võib ka asju annetada. Nii annetab noorik pärast abiellumist esimest korda palvusele minnes käteräti ja palub heaolu, tervist ja õnne kõigile sugulastele (nii lähedastele kui kaugetele), lastele ja enesele. Palvustel *jõbõrtton* ja *aktaš*

põletatakse küünlaid ja põlvitatakse jumalaid kummardades. Pärast palvust *jõbõrton* süüdatakse üheaegselt kolm lõket palvuste *tšun'õ vös'an, mu-kõltšin* ja *jõbõrton* tuleasemetel ning ohvripapp põletab ära eelmise aasta palvustel kasutusel olnud kaseoksad. Kuni selle sajandi viiekümnendate aastateni kandis ohvripapid palvustel valgeid rõivaid, kuna see vanema põlvkonna kinnitust mööda meeldivat *Inmarile*. Tänapäevaks on valged rõivad kadunud, kuid rituaalse vöö *puto* kandmine on ohvripappidele kohustuslik. Eriti austatud on *jõbõrton*-palvus. Sel päeval pannakse selga parimad rõivad ja tütarlapsed kannavad rinnahteid.

Loomulikult pole tänapäeval enam selliseid klassikalisi palvusi, mida vanemad inimesed veel mäletavad. Palju on unustatud, ei osata seletada ohvripappide maagilisi toiminguid, ohverdatakse teisi loomi, meelest on läinud pooled palvete sõnad. Siiski on säilinud sügav austus pühapaikade vastu. Kõik need, kes on külast lahkunud, saavad seal *geršõd*-palvuste ajal taas kokku.

Tõlkis Aado Lintrop

Märkused

1. Ei tohi unustada, et Varklet-Bodja elanikud pole kunagi ristiusku tunnistanud, mistõttu kõik need rahvakalendri tähtpäevad, mis ristitud udmurtidel seostusid kirikupühadega, on islamiusuliste tatarlaste seas elanud udmurtidel säilitanud mõndagi oma varasemast tähendusest. Kirikukalender on seal mõjutanud vaid pühade nimetusi ja põhjustanud ajalisi nihkeid rahvakalendris. (Tlk)

2. Hiies ohverdati hiiehaldjale *lud kuz'o*, keda nimetati sageli ka turgi päritolu sõnaga *keremet*. Hiiehaldjat on üldiselt peetud teistest haldjatest rangemaks - ta ei sallinud mustust ega lohakust, hiide ei tohtinud minna naised ega purjus mehed jne. Islami mõju hiiehaldjale tunnistab keeld, mille kohaselt hiiepapp (ohvritalituste korraldaja) ei tohtinud süüa sealiha. (Tlk)

3. *jõrpõd s'oton* (pea ja jalgade andmine) - komme ohverdada surnud isale hobuse pea ja jalad, emale lehma pea ja jalad, on välja kujunenud ohvrituaalist *val s'uan* (hobuse pulm, ka *mõdlan' s'uan* - tagurpidi pulm), mille käigus ohverdati terve loom. (Tlk)

4. Nimetus tuleb verbist *kujanõ* - viskama, ära viskama, maha jätma. Tänapäeval on mõlemad surnute mälestamise paigad seotud konkreetsete puudega. (Tlk)

5. Tänapäeval toimuvad need palvused kolhoosi mesilas. (Tlk)

6. Ristimata udmurtide seas oli veel käesoleva sajandi algul tavaline, et üks poegadest sai perekonnanimeks isa eesnime, teine vanaisa eesnime jne. (Tlk)

7. *mudor* - paikneb palvekoja otsaseinal. Sellel riiulil hoiti sugukonna kaitsehaldjale *voršud* pühendatud ohvriavka. (Tlk)

8. *Vir nunal* - udmurdi murretes *vere päev*. (Tlk)

9. Palvuspäigad pidid olema puhtad - st seal ei tohtinud käia koduloomad. (Tlk)